

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 48 (17377)

2007 чылдың
апрель 19,
четверг

Номерни парлагже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 18.00
Садар өртээ 4 рубль.

Тыва Республиканың Чазаанда

ОДАЛГА СЕЗОНУНУҢ ЭРТКЕНИНИҢ БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы апрель 17-де болуп эрткен. Аңаа чугаалажыры-биле үжен ажыг айтырыгны хүн чурумунга кириген.

ТР-ниң «Чылыдылга четкилери» каттышкан күрүне бүдүрүлгезиниң (ККБ-ниң) объектилеринде, «Ак-Довурак ЧЭТ (ТЭЦ)» ККБ-де, «Хову-Аксы ЧЭТ» ККБ-де 2006-07 чылдың одалга үезиниң эртип турарының баштайгы түңнелдериниң дугайында айтырыгларны Чазак хуралына бир дугаарында сайгарган. Бо талазы-биле дыңнадыгларны ТР-ниң энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыдының оралакчызы А.М. Делег кылган.

талга-коммунал ажыл-агый болгаш «Водопровод-канализация системалары» кызыгаарлаттынган харысалгалыг ниитилелдиң (КХН-ниң) бүдүрүлгелери 2006-07 чылдың одалга сезонун эрттирип турарының баштайгы түңнелдериниң дугайында хуралга дыңнадыгны ТР-ниң тудуг, чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыдының хүлээлгезин күүседип турар А.Б. Свищов кылгаш, олар ниитизи-биле багай эвес көргүзүлгелериг ажылдааш, хүлээлгелерин күүседип турарын демдеглээн. Чуртталга-коммунал ажыл-агый системазында реформаларны амыдыралга боттандыраар дээш чам-

чызы Н.О. Даңзы кылгаш, чурттакчы чонну газ-биле хандыраар дээш ниитилел шудургу ажылдап келген, ынчангаш көргүзүлгелери чогумчалыг болуп турарын чугаалаан.

Ниитилелдиң удуртукчузу А.А. Мистров санал бергеш, ниитилелди тургусканының ажыг чогулга, «Тывгазтын» машина-техниказының, дериг-херекселдериниң эргижиреп, ажылгалдан үнүп турарына, бо чүүлдер бүдүрүкчүлүг ажылдаарына шаптыктап келгенинге, ТР-ниң Экономика яамызындан дуза дилээрге, ону хандыраар хемчег албаанынга доктаагаш, дуза көргүзерин дилээн.

«Чылыдылга четкилери» бүдүрүлгө бо эртип турар одалга сезонунда бодунун мурнунда салдынган ажыл-херекти негелделерге дүүштүр чогумчалыг күүседип турарын демдеглээн. Улуг үрелиш-киннер, озал-ондак маңаа болбаан. Ол болза бүдүрүлгө кышка белеткелди баш бурунгаар эки чорутканындан, ажыл-ишти чогумчалыг организаастаанындан, ажылдакчыларның онаашкан ажылынга харысалгазын бедиткениндан боттанган. Бүдүрүлгениң удуртукчузу В.А. Бочаровтун хуралга дыңнатканын езугаар алырга, «Чылыдылга четкилеринге» төлээр өрелиглерниң саны хей болуп артпышаан, оларны төледир дүргөн хемчеглерни алыры чугула болуп турарын айыткан. Кызыл хоорайның мэри Д.К. Донгак сөс алгаш, өрелерин бо айның төңчүзүнге чедир төлээр хемчеглерни алырын аазаан.

Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол Тыва Республиканың «Чылыдылга четкилери» бүдүрүлгези одалга сезонун эки эрттирип турарын демдеглээш, өрелерни кыска хуусаада төледир ажылды чорударын, келир одалга сезонунга белеткелди улам экижидерин чугаалаан.

«Ак-Довурак ЧЭТ» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинге бо эртип турар одалга үезинде үрелиш-киннер болбаан, чогумчалыг ажылдааны демдеглеттинген. Шынары багай хөмүр-дашты сөөртүп эккеп турган, негелдени кылып тургаш, бо четпестерни эдип ап шыдаан. Чондан чылыг төлевериниң өрезин чыырын чогумчударынче кичээнгеини салган.

«Хову-Аксы ЧЭТ» ККБ кышка белеткелди элээн эки чоруткан, ооң ачызында бо эртип турар

одалга сезонунда турум ажылдаанын хуралга демдеглээн. Устүнде адаан ийи ЧЭТ-тиң кайызында-даа тускай эртемниг кадрлар чедишпейн турары хуралга илерээн. Ылаңгыя Хову-Аксында бус-биле ажылдаар котелдар машинистери эвээш. Бо

чугула айтырыгны тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлери-биле дургуржуп тургаш, дүргөн шийтирлеп болурунун аргалары барын Чазак кежигүннери саналына чугаалаан.

Тус чер бот-башкарылга органның Ак-Довурактын, Хову-Аксының ЧЭТ бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын экижидеринче сагыш салбайн келгенин Ш.В.Кара-оол шүгүмчүлээн. Бүдүрүлгелер боттары акша-көпөөкти ажылдап алырынче сагыш салбайн турар, чүге дээрге оларның хереглээн акшазын үстүнден берип келген, моон соңгаар ындыг байдалды эдери чугула болу бергенин ол айыткан.

Тыва Республиканың чурт-

дык хемчеглерни алган, ооң-биле чергелештир четпестерни ол чугаалаан. «Водопровод-канализация системалары» КХН-ниң өрөзи 11 млн. рубль чедип турар.

Чазак Даргазы сөс алгаш, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының реформаларын чорударын экижидеринге, сайыттын харысалгазын бедидеринге, эвээш санныг кижиге ажылдап турар агентилел чүнү-даа кылып шыдавазынга доктааган.

«Тывгаз» ажык акционер ниитилелинде 2006-07 чылдың одалга сезонун эртип турарының баштайгы түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны ТР-ниң энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агый сайыдының оралак-

Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оол бо айтырыгга хамаарыштыр чүве чугаалааш, «Тывгаз» ниитилелде ажыл-ишти экижидери-биле ТР-ниң Экономика яамызы биле ниитилел аразында дургуржуп тургаш, кады хемчеглерни алырын сүмөлээн.

Чазак хуралының хүн чурумунда кирген өске-даа айтырыгларны хуралга чугаалашкаш, чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Сибирь федералдыг округтун Тыва Республикада Кол федералдыг инспектору В.Чернышев Чазак хуралына олурдушкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Чурукта: Чазак хуралының үезинде.
Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

Чазак Даргазына ажык чагаа

Хүндүлүг, Шолбан Валерьевич!
Силерни Тыва Республиканың Чазааның Даргазы бедик албандуужалга соңгааны-биле байыр чедирип олур мен.

Бо ажык чагааны силерге бижириң бистиң, мээң чурттап турар черим, мал азырап малчыннап чоруур байдалым албадалпы. Бистиң Сүт-Хөл кожуунда көдээниң айтырыгларынче бо эрткен 20 хире чылдар иштинде, бөгүнге чедир, эрге-чагырганың кандыг-даа деннели шоолуг сагыш салып, хайгаарап көрбээн деп болур. Амыдыраарының аргазы-биле бичи бир шаң тараа тарып, хоозураашкындан артып калган каш малывысты өстүрүп амыдырап келдвис.

Ынчангаш мен бодаарымга, амыдырап-чурттаарыңа кол черни мал ажылы колдаар ужурулуг. Тывавыстың чери, агаар-бойдузу өске черлерге бодаарга, ховар дээн мал өстүрүп азыраарыңа таарышкан.

Мээң билип турарым-биле алырга, бо хүннерде туруп турар Көдээ ажыл-агый яамызы амгы үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап чадапкан болгаш ажылын угбайн турар. Ынчангаш кижиге ала-чайгаар мындыг бодалга келир-дир: мал ажылын онзаллап көргөш, ону Көдээ ажыл-агый яамызындан аңгылап, комитет азы мал ажылының талазы-биле яамы кылдыр тургускан болза.

Малдың төнүп, эвээжээни-биле, чылдың дөрт эргилдезинде көжүп чораан аалдар суурларже көжүп киргилээн, каш-ла санныг малчын аалдар арткан. Ол дээрге, бөлүк төрөл кижилер-дир. Мен болгаш мээң малчын эш-өөрлерим, ада-иези чок өскүс уруглар дег байдалдыг чурттап чор бис.

Дээрги Тыва Чазактын Даргазы, Шолбан Валерьевич!

Силерден улуу-биле идегеп дилээрим болза, бүгү Тываның малчыннарын найысылал Кызылга чыылдыргаш, малчыннарын улуг шуулган хуралын эрттирген болзунарза. Бис силерге арга-сүмөвис-даа каткай бис, бисти, малчыннарын, бо рынок үезинде, чаа негелдеге дүүштүр канчаар ажылдаарын өөреткей-даа силер. Улуг идегел-биле манап артым.

Бегзи САРЫГЛАР,
«Үзүк-Кежиг» көдээ бүдүрүлгө кооперативиниң даргазы.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының кичээнгеинге

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының бешки хуралы Улусчу чогадылга бажыңыга **2007 чылдың апрель 27-де 9.00 шакта** болур. Регистрация **8.00 шакта** эгелээр. Комитеттерниң хуралы **2007 чылдың апрель 26-да** болур.

Хүннүң айтырыгы:
1. «2007 чылда Тыва Республиканың республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.
2. Янзы-бүрү айтырыглар.

Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путинге Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң хүнү май 9-ту чылдың байырлаарының база Ада-чурттуң камгалакчыларының тураскаалын мөңгөжидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның КЫЙГЫРЫЫ

Хүндүлүг Владимир Владимирович болурунга, хоочуннар күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң талазындан магадылаан доктаамал кичээңгейни, хүндүткелди болгаш дузаны алыр ужурлуг дээрзинге бүзүрелдиг бис.

Тиелелге хүнүн чылдың байырлаарын юбилейлиг чылдар-биле бир дөмей чугулага көрүп, ооң ужур-дузазын улгаттыргаш, федералдыг бюджеттен ону акшаландырырын саналдап турар бис. Ынчангаш фронтунуң болгаш тылдың хоочуннарынга, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында амы-тынындан чарылганнарның өг-бүлелериниң кежигүннеринге социал деткимче көргүзериниң системазын улам ыңай чаартып, эде көөрү, ындыг дузаны чүгле байырлал таварыштыр эвес, доктаамал чедирери негеттинип турар. Беш чыл болгаш-ла демдеглер турар юбилейлер шериг салгалынга ховар болгаш үр болуп турар-дыр.

Мындыг эргежок чугула чүүлдерни саналдап турар бис:

—Ада-чурттуң Улуг дайынының инвалидтеринге, шеригниң шупту салгалынга бүгү талазы-биле дуза чедирер талазы-биле эгелээшкннерге немелде деткимчени көргүзүр;

—ачы-дуза чедирериниң адырынга эрге-хоойлу баазазын сайзыраңгайжыдып, эде көрүп тургаш, Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннарынга дуза чедирериниң программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырыларының айтырыгларын өөренип

көөр;

—Тураскаал Номнарын бижиирин, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң дугайында федералдыг электроннуг банкыны тургузарын дүргедедир болгаш доозар; —ис чок читкен дайынчыларны дилээр болгаш хөөржүдери-биле холбашкан хемчеглерни чаңгыс черге мөөңнээр, олышкаш шериг-мемориал федералдыг хөөрнүң тудуун дүргедедир;

—Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң ужур-дузазын бистиң чуртувуска, бүгү делегейге өскээр тайылбырлаарын болдурбазы, чонувустуң төөгүлүг тураскаалын камгалаары-биле патриоттуг кижизидилгениң болгаш өөредилгениң айтырыгларынче онза кичээңгейни салыр.

Ынчангаш Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң 62 чылының байырлалының бүдүүзүндө «Чаңгыс демниг Россия» партиязының кежигүннери, бистер, Ада-чурт камгалакчыларының тураскаалын мөңгөжидериниң, Тиелелге хүнүн байырлаарынга тураскааткан хемчеглерге хамаарылгалыг дузаны Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге чедирер немелде хемчеглер дугайында даалганы Россия Федерациязының Чазаанга бээрин диледивис.

Б.В.ГРЫЗЛОВ,

Бүгү-россияның «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның даргазы.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер болгаш Хоойлужудулга палаталарының депутаттарынга

Хүндүлүг депутаттар!

Россия Федерациязының «Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Курүне Думазының депутатының болгаш Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүнүн эрге-байдалдарының дугайында» Хоойлузунга дүүштүр Федерация Чөвүлелинге Тыва Республиканың Улуг Хуралындан төлээниң бүрүн эргезин бадыткаар болгай силер.

Чурттуң хоойлужудулга эрге-чагыргазының дээди органынга бодунуң төлээлекчизин шилип алыры дээрге-ле, силерниң кижиги бүрүзүнүң Россия күрүнениң салым-чолу, силерниң республиканың моон соңгааргы салым-чолу дээш хамааты харысалгаларны илереткениңерниң актызы болур дээрзинге идегээр-дир мен. Ынчангаш анаа Федерация Чөвүлелиниң Информация политиказының талазы-биле комиссиязының амгы даргазы Людмила Борисовна Нарусованың кандидатуразын көргөш, силерниң ону деткириңерни саналдаарын бодунуң хүлээлгем кылдыр санап турар мен. Харысалгалыг ол албандуужаалда Л.Б. Нарусова массалыг информация чепсектеринге, информация технологиязының болгаш информатизация адырынга күрүне политказын хандыраар хоойлужудулгалар-биле үре-түннелдиг ажылдап турар. 2007 чылдың чүгле часкы сессиязының үезинде Комиссияның хуралдарында 30 хоойлу төлөвилелдерин көргөн.

Сөөлгү дөрт чылда Л.Б. Нарусова Тыва Республиканың сонуургалдарын Россия Федерациязының хоойлужудулга эрге-чагыргазының федералдыг органнарынга туруштуг болгаш үре-түннелдиг тургузуп база шийтпирлеп келген. Ооң кызымаа-биле

ол чылдарда дараазында чүүлдер кылдынган:

—Кызыл—Курагино аразының демирорук төлөвилелин 2020 чылга чедир Россия Федерациязының Транспорт стратегиязынга болгаш Кызыл хоорайга чедир РФ-тиң Транспорт хөгжүлдезиниң стратегиязынга киригенин чүүлүг деп көргөн;

—Кызылдың каайлы постузуң декларациялаан барааннар, Россияның 02 ТН ВЭД классификастаан барааннар бөлүүнүң даңзызынга кириген, ол Моолдан эът кири сөөртүп эгелээр арганы берген;

—2006 чылда 40 млн. ажыг түннүг рубльди суг камгалаар тудуглар тудар федералдыг инвестиция программазында кириген болгаш Кызыл хоорайга камгалам дамбалар тударынга федералдыг бюджеттен хөрөңгини аңгылап берген;

—2007 чылда республиканың инвестиция хергелелинге федералдыг хөрөңгиден ниитизи-биле 550 млн. рубльди бээр.

Улуг Хуралдың төлээзи Л.Б.Нарусова бодунуң ажылынга республиканың социал айтырыгларын шийтпирлээринче улуг кичээңгейни салып турар. Дыңнаары үрелген инвалид-уругларга дузаны ол организастаан, Дерзиг-Аксында уругларның неврологтуг инвалидтер бажынын 14 млн. рубль хемчээлдиг акшаландырышкының Федералдыг адреттиг инвестиция программазының төлөвилелинде кириген, суг алган зона талазы-биле компенсациялар төлөвилерин алырынга 15 млн. рубльди дугуржуп чугаалажып алган, Кызыл хоорайның общестиезинге өрт үезинде когарааннарга материалдыг дуза чедирерин ол организастаан.

С.М. МИРОНОВ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

А.В. Брокерт дугайында

1.Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Александр Владимирович Брокертти Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турган албан-дужаалдан хостаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №10

С.А. Барыбин дугайында

1.Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының—Тыва Республиканың энергетика, транспорт, харылзаа болгаш орук ажыл-агыйы сайыдының хүлээлгезин күүседип турган албан-дужаалдан Сергей Алексеевич Барыбинни хостаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №11

Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседириниң дугайында

1.Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга, «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр Шолбан-оол Советович Иргитти томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №14

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседириниң дугайында

1.Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Тыва Республиканың Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр Анатолий Партизанович Дамба-Хууракты Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №15

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседириниң дугайында

1.Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр Владимир Сергеевич Неделини Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №16

Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседириниң дугайында

1.Тыва Республиканың Конституциязының 111 чүүлүнүн 2 кезээниң «ж» пунктузунга, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Чазааның дугайында» Конституция хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр Иван Васильевич Чувевти Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседир кылдыр томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болур.

Кызыл хоорай

2007 чылдың апрель 18 №17

Кызыл хоорайның мэриясында ЭКОНОМИКА ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНГА

Эрткен неделяның төнчүзүндө хоорайның мэри Д.К.Донгакка хоорайның экономика чөвүлелиниң хуралы болуп эрткен.Хоорайның эрге-чагыргазы-биле хөй-ниитиниң болгаш биче бизнестиг төлээлериниң аразында болуп эрткен ажык чугаа, кайы-даа талага ажыктыг кады ажылдажылганың сонуургалын болдурган.

Чоокта чаа хоорай хуралының депутаттары Кызылдың турум, экономиктиг хөгжүлдезиниң планын хүлээп алганнар. Ол дээрге чоокку 10 чылда хоорайның, ооң бүдүрүлгелериниң, организацияларының, амыдырал хандырылга албанының бодунуң ажылынга удуртулга болдурар кол документ болуп турар.

Бо документини хүлээп алырынга, «2015 чылга чедир Кызыл хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программазын» хоорайжыларның киржилгези-биле сайгарып чугаалашканы үндезин болган.

Хоорай мэриязының чанында ажылдап турар экономиктиг чөвүлелдин кежигүннеринде хөй-ниитиниң чээрби ажыг төлээлери киржил турар: эрге-чагырганың төлээлери, эртем ажылдакчылары, сайгарлыкчылар дээш... Чөвүлел органының ажил-чорудулгазының кол угланышкыны — хамаатыларның бот-идепкейлиг эглекчи саналын каттыштырары болгаш эрге-чагырга-биле таарымчалыг чугаалажышкынарны чорудары болур.

Хоорайның хөгжүлдези, ооң экономиктиг чаагай чоруунуң перспективазы-биле бодунуң бизнестиниң келир уези тудуш холбаалыг дээрзин дыка хөй бизнесменнер тодаргайы-биле билип турар. Хоорайжылар, эрге-чагырга, бизнес республиканың найысылалының ат-алдарын аңгы-аңгы талаларынга көдүреринге сонуургалдыг болуп турар.

Экономиктиг чөвүлелдин хуралына чугаалашкан кол-ла темазы, Кызыл хоорайның хөгжүлдезиниң муниципалдыг программазының талазы-биле хөй-ниити организацияларын кирген сүмелерни, шүгүмчүлелдерни болгаш саналдарны сайгарып чугаалашкан. Чугаалажышкына кириген айтырыгларны сайгарып көргөн болгаш кирген саналдарны протоколга кирип бижээн. Хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планынга чылдың болгаш чоокку чылдарда кылыр ажылдарны тодараткан.

Хуралдың киржикчилериниң онза сонуургалын «Аныяктар» сесерли болгаш хоорайжыларның эң-не ынак дыштаныр чери «Тайга» станциязының дугайында айтырыг болган. Хоорайжыларның амгы үениң негелдезинге дүүштүр чаагайжыттыганын дыштанылга зоназын тургузар дугайында айтырыгны улуг сонуургал-биле сайгарып чугаалашкан.

Чижээлээрге, РЭА-ның Сибирь салбырының Тывада бойдус курлавырларын комплекстиг шиңгээдип алыр талазы-биле эртем-институдунуң регионалдыг экономика лабораториязының эргелекчизи, социология эртемнериниң кандидады Тана Ойдул бодунуң бодалын мынчаар чугаалаан:

— Таарымчалыг дыштанырынга хоорайжылар айтырыгны тургузар эргелиг. Бир эвес «Аныяктар» сесерлиин шын болгаш билдиги ажылаар болза, хуу инвесторларга орулганы эккеп болур. Ону долгандыр херимнээр, уругларга аттракциону тургузар, дыштаныкчыларга таарымчалыг сандаларны кылыр, сесерликти арыг-силиг болгаш чурумнуг тудар болза, кызылчыларга болгаш инвесторларга кончуг таарымчалыг болур. Бир-ле болза ону үр хуусаалыг арендага бээр азы кандыг-бир аргазын көөрү чугула — дээн.

«Беш сылдыс» садыг төвүнүн удуртукчузу Анжела Ой айтырыгның кыдыына чыдып кагбаан. «Тайга» станциязының айтырыгының талазы-биле Красноярскиниң «Ергаки» турбаазаның чижекке кирип тургаш чугаалады:

— Бо хүнде дыка хөй хоорайжылар өг-бүлези-биле шынарлыг болгаш таарымчалыг дыштанырын күзеп турарлар. Ол негелдеге «Ергаки» бүгү талазы-биле дүгжүп турар. Бир эвес бедик деңгелге дыштанырын хандыраар дээр болза, орта тодаргай чарыгдал херек апаар. Бо хүнде «Тайга» станциязынга, тодаргай түннүг акша салышкыны херек болуп турар.

РЭА-ның Сибирь салбырының Тывада бойдус курлавырларын

комплекстиг шиңгээдип алыр талазы-биле эртем-институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, экономика эртемнериниң кандидады Александр Мордвинков ажык бодалын илереткен:

— «Тайга» станциязынга хоорайжыларның дыштанырынга таарымчалыг болгаш чедингир байдалды тургузар ужурлуг. «Ергаки» — ол эки, бир хонарга 700 рубль, кижиги бүрүзү ооң өртээнге күш четпес. Шак ыңчаар дыштанырынга бистиң чонувус ындыг бай эвес дээрзин утпас ужурлуг бис. Бир эвес ол станцияны хуу кижиниң холунга бериптер болза, ол улуг төлөвирни адаш туруптар. Ынчап кээрге, ол дыштанылганың зоназы, каш-ла кижилерниң дыштаныр чери кылдыр «хуулул» чоруй баар. Бо айтырыгы бүгү талазы-биле өөренип көрүп тургаш, таарымчалыг шийтпирни хүлээп алыры чугула — дээн.

Хуралдың киржикчилери бо айтырыгларны дыка үр сайгарып чугаалажып келгеш, өг-бүле болгаш уруглар дыштанылганың талазы-биле шийтпирлээр айтырыглар ам-даа дыка хөй деп чаңгыс аай түннелге келгеннер.

Тургустунган айтырыглар талазы-биле хуралдың түннелин үндүрүп тургаш, хоорайның мэри Д.К.Донгак мынчаар демдеглээн: «Ооң дугайында үр чугаалажып база маргыжып болур, ынчалза-даа чугаажок чаңгыс чүүл: ажил-херекти холга алыр. «Тайга» станциязынга хамаарыштыр кожаларывыс бии-хемчилер-биле айтырыгны таарымчалыг шийтпирлээриниң оруун тывар апаар. Девискээр байдалдыг маргылдаалыг айтырыгны тодардыры негетинип турар. Бо айтырыгны сайгарырынга киржири-биле Би-Хемниң кожуунуң баштынын болгаш Туран хоорайның чагырга даргазын чалаар апаар бис. Ооң соонда «Тайга» станциязының талазы-биле төлөвилди боттандыры кыдыг байдалдыг болуру билдине бээр».

Экономиктиг чөвүлелдин дараазында хуралы бо чылдың үшкү кварталында болур. Хүн айтырыгында Кызыл хоорайның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программазын боттандырыларының айтырыглары, девискээр чуртталга албанын тургузары болгаш өске-даа айтырыглар кирип турар.

Э.ДАВАА.

Чадаананың Бора-Булак ховузунга эрткен аът чарыжындан фоторепортаж

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун тускай шаңналын Сүт-Хөл кожуунун мурнакчы чылгычызы Тыва Республиканың Ордениниң эдилекчизи Александр Дадар-оолович Түлүшке өңүг телевизорну тывыскан.

Тиилекчи болган мөге Сонам Соянның шаңналы бүрүн дериттинген компьютер.

Аныяк мөгелер хүрешкениниң түннелинде: тиилекчи болган мөге Сонам Соян (Тес-Хем), үжүрлөшкөн мөге Саян Ооржак (Чөөн-Хемчик), 3-4-кү черлерни алган мөгелер Сергелең Ондар (Чадаана), Руслан Ондар (Сүт-Хөл), 5-8-ки черлерни алган мөгелер Мөңге-Темир Ховалыг (Сүт-Хөл), Начын Наважап (Улуг-Хем), Ай-оол Монгуш (Сүт-Хөл), Адыгжы Чаймаа (Тес-Хем).

Апрель 14-те Чөөн-Хемчиктин Чадаананың Бора-Булак ховузунга республика чергелиг аът чарыжы болгаш аныяк мөгелер аразында хүреш маргылдаазы эрткен.

Бо чылын 15 дугаар эртип турар маргылдааларга 400 ажыг аът, 130 аныяк мөгелер киришкен. Оргкомитет болгаш судьяларның шийтпири-биле эрткен чылын тускай шилчип чоруур кубок маргылдааның деткикчизи болгаш эрттирикчизи Сүт-Хөл кожуунче шилчээн. Келир чылын шилчип чоруур кубок маргылдааның деткикчизи болгаш эрттирикчизи Өвүр кожуунга болур.

ТИИЛЕКЧИЛЕР:

Улуг чүгүрүк аъттар аразында тиилекчи болган Улуг-Хемниң Торгалыгдан Орлан Допужукка аът маргылдаазының кол деткикчизи Сүт-Хөл кожуунун аът федерациязы 07 «ВАЗ» маркалыг автомашинаны тывыскан.

Аныяк чүгүрүк аъттар аразында тиилекчи болган Сүт-Хөл кожуунун төлээзи Айвар Ондарга Кызыл хоорайның ипподром ажилдакчызы Тыва Республиканың Арзылаң мөгези Геннадий Монгуш 39 муң рубль өртектиг «Иж-планета» дээр мотоциклди тывыскан.

Чыраа аъттар (улуг аъттар) аразында тиилекчи болган Чөөн-Хемчиктин Баян-Таладан Семен Ондарга 10 муң рубльди тывыскан.

Аныяк чоруктуг аъттар аразында тиилекчи болган Чөөн-Хемчиктен Ким Дугар 10 муң рубльди алган.

Челер аъттар (улуг аъттар) аразында Чөөн-Хемчиктин Шеми суурдан Евгений Куулар тиилээш, 10 муң рубльди шаңнал кылдыр алган.

Улуг чүгүрүк аъттар аразында тиилекчи болган Улуг-Хемниң Торгалыгдан Орлан Допужукка аът маргылдаазының кол деткикчизи Сүт-Хөл кожуунун аът федерациязы 07 «ВАЗ» маркалыг автомашинаны тывыскан.

Аныяк чүгүрүк аъттар аразында тиилекчи болган Сүт-Хөл кожуунун төлээзи Айвар Ондарга Кызыл хоорайның ипподром ажилдакчызы Тыва Республиканың Арзылаң мөгези Геннадий Монгуш 39 муң рубль өртектиг «Иж-планета» дээр мотоциклди тывыскан.

Чадаананың Бора-Булак ховузунга эрткен аът чарыжындан фоторепортажты Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ кылган.

ТЫВА — БАЙЛАК ОРАН

1930 чылдарның төнчүзүндө он хар ажып турган мен. Ол шагда Сүт-Хөл девискээринге улуг, биче аңнарның, куштарның хөйүн, Хемчик хемниң база онгаар, дескээр бадып чыдар улуг, биче хемчигештерниң балыының элбек турганын магадап сактып чоруур мен.

же чүдүрер эвес, чоорул ону, дижир боор чүве чоржук. Ол дээрге чурттакчы чондан ырак, ээн тайгалар-дыр. Ол хамаанчок аалдар чайлаар. Сүт-Хөлдүн ажыктарына безин эртен, кезжээ малмаган хавырып, аъттыг, чадаг-даа чоруурга улуг, биче аңнарның көскүлени аажок турган болдур ийин.

Шаг-шаа-биле турбас дижир болгай. Шынап-ла, мээң школага, эге класска өөренип чораан чылдарымда Чес-Булуң, Калбак-Хараган алаактарына, Ак, Хемчик шөлдеринге коданның, торлааның элбээ кайгамчык-ла турган чүве. Хоюган аът мунган кижичезинир дээш, пат-ла шылап каар боор чүве.

Ылаңгыя күзүн, терең сигенниг черлерге чортуп чоруурга, бир болза торлаалар динейнип, хоругайндыр ужул үнер, бир болза кодан тура халааш ыңай болур, хоюган аът былдай дүжүп, халып-шурап-ла чоруур боор чүве-ле болгай.

Мен бичи чоруур шаамда, тывалар балык ээдин тоомчага албас, балыктаар кижилер эвээш турган хире чүве. Балыктың элбээ чүге деңнээр боор. Уру хемниң суунуң балыксына ижи өөрнемээ чылгы мал ону ишпес турган. Ол хемниң суун көрүп турарга, сугнуң кыры бурунгаар бадып чыдар, адаа дедир өрү бадып чыдар ышкыш кылдыр көстүр. Сугнуң

дүвүндө балыктар сугну өрү өскөп турарлар, ынчангаш ынчаар көстүрү ол.

Алды, Устүү Ишкиннерниң суун аъттыг кезерге кадыгылар аът дуонга бастыргаш, сугну куду агаарайнып бадып турар дижир болгай.

Чес-Булуң суу чазын үерлей каапкаш, часкаар чайын сыыгап, кезек када бээр. Ол кургай берген адырыктарның балыктары чыдый бээр, хем кыдыынче чоокшулаарга, чыдыынга кижиче шыдавас апаар турган чер чүве. Аңаа балыктар чыып чири янзы-бүрү суг куштары чыгыр, бичи тургаш ол куштарны сонуургап көөр чораан мен.

Хемчик суунга дыка улуг белдер турган. Бир чайын Шем аксындан Күдерек-Хелиң дээр ашак көжүп келген. Ол ашакты кончуг балыкчы кижиче дижир чүве. Күскээр апарганда ол ашак Хемчиктен балыктаар дээш, адын тергеленгеш чорупкан. Ийи хире хонганда биеэги ашак дыка улуг белди өлүргөш, тергелеп алган келген. Ол белдин одура шаап каан борбак бажы чылапча пашка сыңмас турганын көргөн мен.

Кандыг кончуг элбек турган чүве ийик, Сүт-Хөлдүн Кызыл-Тайга эдээр куду бады келген белди дургаар тогдуктарның хөйү кодан-кодан өшкүлөр дег, ак айыраң аларган оъттап чайлаар турду. Ол-ла алды, устүү Кызыл-Тайга-

ларның хаяларына улар дээр, ээдин эмге хереглээр ховар куштар кыш, чай чок үзүлбес тургулаанын сактыр-дыр мен.

Ол шагда ол чагай ээттиг куштарны адып-боолап, өлүрүп чип турар кижилер чок турган. Мыя бо каш чижектерни бодумнуң төрүтүнгөш өзүп келген чуртум Сүт-Хөл девискээринге бичи чорааш, көргөн-билгенимни чугаалап орарым бо.

Тыва Арат Республика турар шагда Тываның девискээринге ан, балык, янзы-бүрү куштар дээш, өске-даа оран байлаа каяа-даа элбек турган болбайн аан. Эрзин, Тестиң ховуларына кодан-кодан чээрер дугайында ол кожууннарның хоочуннарының чугаалажырын дыңнаарга, тоолчургу чугаа ышкыш кылдыр сагындырар ышкыжыгай.

Кончуун көрүңер даан, амгы бо чурттап турар үевиште үстүндө мээң чугаалааным үнелиг куштар хамаанчок, шаанда коданы-биле ужул чоруур тааннар, карабаарзыктар, бора-хөкпештер безин ховартаан. Ооң уламындан ымыраа-сээктер дээш, оът-сиген, тараа-быдаа арттырбас шерги дээр чижектиг хоралыг дайзыннар көвүдээни хомуданчыг-ла-дыр.

Чурттуң бойдус камгалалының албан черлери оран байлаан, ылаңгыя аңнар, куштар, балыктарны шаандакы турганы дег кылдыр өстүрүп көвүдөдир талазы-биле угаадыгыл сорулгаларны чогаадып тургускаш, амыдыралга ботандырыптарын күзээр-дир мен.

Аваа Монгуш,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

Уран чүлдүң тергииннери

ЧОНУНУҢ ЫНАКШЫЛЫ

Бо одуругларны тыва уран чүлдүң чогаадыкчы делгем дээринде чырып кыпкан сылдыстарның бирээзи — композитор, ыраажы Альберт Доржуга тураскааттым. Ол аныяк назынында 40 хар безин четпейн чорааш, чырык өртемчөйдөн чарлып чорупса-даа, уран чүлге ынактар, ооң ырларына таалап чораан көрүкчүлөр, чону сактып чоруур.

Апрель айда Альберт Доржу чурттап чораан болза, 43 харлаар турган. Тыва чогаалчылар Сергей Пюрбю, Салим Сүрүң-оол, Александр Даржай, Зоя Намзырай, Антон Үержаа болгаш өскелерниң-даа шүлүктөрүнө кайгамчык чараш ырларны ол бижип каан. Хайыраан талант кыска үеде чонга бараан болган-даа болза, чараш исти мөңгө арттырган. Чурттап чораан болза, оон-даа хөйүнү бижир турганы чугаажок.

Алик бичи класстарга өөренип турда-ла, уран чүлге онзагай салым-чаяны илереп келген. Кызылдың № 2 ортумак школазына, хоорайга эртип турган көрүлдө фестивальдарга ол доктаамал киржип, мактадып, жюри кезигүнериниң бедик үнелелин чаалап ап, диплом, грамоталар-биле шаңнадып келген. Айлана Леонидовна Чадамба удурткан «Аныяк көрүкчүнүң» театрына кичээлдер, башкызының арга-сүмелери ооң чогаадыкчы өздүгүн улам сайзыраткан. «Челээш» ансамблинге солист бооп хөй чылдарда ажалдаан. Бурятияның Чита хоорайга фестивальга киржип турда, мөөрейниң жюри кезигүнери — Москвадан келген аалчылар ону эскерип кааш, школа дооскаш

Москвага бодунуң шилип алганы уран чүлдүң өөредилге черинге өөренип чедип келиринче чалаан. Ол чорук ону улам хей-аът кириген.

1982 чылда ортумак школы дооскаш, Москваның Гнесинер аттыг театр училищезинче өөренип кирген. Шериг хүлээлгезин Москвага хөгжүмнүң шериг кезээнге эрттирген. Чурттуң найысылалына ийи чыл дургузунда эш-өөрү-биле янзы-бүрү байырлалдарда хөгжүм үделгезинге киржип, шериг офицерлерге Тываның төлээзи кайгамчык салым-чаяны магадаткан. 1987 чылда музыкалык комедия артизиниң мергежилин чедип алган. Сураглыг ыраажы Филипп Киркоров-биле кады өөренип турганы солун. Студент чылдарындан-на чаңгыс өрээлге кады чурттап турган дөрт эжишкы ийи Алеша, ийи Алик чогаадыкчы ажилды эгелей берген. Олар шуптузу ат-сураглыг кижилер апарганын билер бис: симфониктиг оркестрниң дирижеру Алексей Салчак, хөгжүмчү Алексей Саая, хөгжүм-шии театрының директору Альберт Хомушкуну база Альберт Доржу. Олар эки Альберт Доржунуң 40 харлаанына тураскааткан сактыышкын кезээзинге 2004

чылдың май 20-де кады ырлажып чораан ырларын ырлашканын утпаан бис.

Альберт Доржу катаптыңмас чараш үнү-биле ырларындан болгаш ыры чогаадырындан аңгыда, тутканы-ла хөгжүм херекселдеринге ойнаар, хөгжүм каасталгаларын кылыр, шиленерниң аялгаларын чогаадыр чораан. Тыва радио болгаш телевидениеде ооң күүсеткени ырлар артып калганы өөрүнчүгү. И. Токмакованың «Финистин алдын чүү», Т.Габенниң «Золушка», К.Гоциниң «Гоциания чурту» деп тоолдарының хөгжүм каасталгалары хуулгаазын чараш. Арат шөлүңе эртип турган хөй-ле байырлалдарга театржыткан көргүзүлгелерниң кезезинге музыка чогаадып, хөгжүмүн үдөвээр дээр! Кызылга март айда болуп эртип турган кыш үделгезинде (2003 чылга чедир) «Эрги Чаа чыл» деп чараш ырызын эш-өөрү, көрүкчүлөр кажан-даа утпас.

1997 чылда «Азияның үнү» Бүгү-делегей чергелиг фестивалга Альберт Доржу бодунуң чогааткан ырларын боду үдевишаан, күүсеткеш, дипломант болуп чанып келген. Ооң соонда ону Бурятия, Казахстан, Калмыкия, Якутия, Алтай, Шория, Азербайджан, Моолдан уран чүүл удурткучулары боттарынынга кээп ажалдаарынче чалаан. Ынчалза-даа төрөөн Тывазынга ынак хөгжүмчү өөрүп четтиргенин илереткеш, чалалгалардан ойталап каалкан.

Тыва уран чүлдү, культураны сайзырадырынга бодунуң чогаа-

дыкчы үлүг-хуузу кириштирер сорулгалыг бо уран талантылыг композиторнуң күзели амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир-ле ону чалгынналдырып келген. Авазы Мария Түлүшовна Хүргүлектин төрөөн чери Чаа-Хөлдүн Кызыл-Даг сумузунуң 70 чыл оюнга ооң бурунгу төөгүзү-биле холбашкан «Чаа-Хөл» деп хөгжүмчү поэматы, А.Даржайның 60 харлаанына уткуштур ооң шүлүктөрүнө аялгаларны чогаадып, кырган-ачазы тыва эки турачы, эскадроннуң эмчизи Хүргүлек Ширин-оолович Түлүштүн (Тиеллениң 60 чылынга) ову-хевиринге «Эскадрон эмчизи» деп хөгжүмчү поэматы белеткеп турган. Ол бодалдарын боттандырып четтикпейн барганы дыка-ла хомуданчыг.

Кайгамчык салым-чаянныг композитор, ыраажы, хөгжүмчү төрөөн черинден, чонундан-аарыгаржыктың хайындан чарлып чорупкан. Эргим чонунуң сагыш-сеткилинге ооң чырык ову-хевир уттундурбас, сагыш-сеткилге дээп кээр ындын, куюм ырларын ырлап, уян үнүн чоктап, сактып артып каар. Бо чүлдү бижип орау журум болза, Альберт Доржуга Тыва Республиканың алдарлыг артизи хүндүлүг атты тыпсырын чонун мурнундан дилээр-дир мен. ТР-ниң Культура болгаш сүлдө-сүзүк яамызы бо айтырыгны кичээнгейге ап көөр дээрзинге идегедим.

НИНА ЭРТИНЕ.

Чаа-Хөл кожуун.
Булуң-Терек суур.

Чагаалар аразындан

КЫМ-ДАА АЛЫР ЭРГЕЛИГ

Тыва Республиканың Конституциясында кижиче, ооң эргелери болгаш хосталгалары — дээди үнелиг чүүл болур. Кижиниң болгаш хамаатының эргелерин болгаш хосталгаларын хүлээп ап көөрү, сагыры болгаш камгалары — Тыва Республиканың хүлээлгези дээр. Кым-даа, кандыг-даа хамааты чагаайжыды туттунган бажың-балгат алыр хостуг эргелиг. Россияның Президентизи В.В. Путин хамааты кижиче үениң негелдизинге дүүшкен чагаайжыттынган чурттаар оран-савага чурттазын дээш национал төлевилелди идип үндүргени өөрүнчүгү-дүр. Бир эвес чурттуң бирги удурткучу бо айтырыгны көдүрбээр болза, ол айтырыг кымны-даа дүвүретпес турган боор. Эрткен чылдан бээр бо айтырыг элээр шимчеди. Узун, кыска хуусаалыг, ооң туржук, эгидилге чок-даа чээлилерни берип эгеледи.

Бистиң Чыраа-Бажы суурда 4-5-даа нуртталга бажыңнарының тудуу чоруп тур. Аныяктар кандыг-чүү-даа болза, чурттаар оран-савазын черле кызып тудуп апарлар-дыр ийин. Чурттаар бажың тудар харык-шинээ чок хамаатылар канчаарыл? Мен бодаарымга, ындыг хамаатыларны күрүне хайгаараар, бажың-балгатты бээр хүлээлгелиг.

Кым төрөөн Тывазының төвү — Кызыл хоорайга чурттакавас боор. Бети дээрге, мен найысылалга база чурттаксаар-ла-дыр мен. Кызыл хоорайга чурттап бажыңы дээш, чаңгыс эвес удаа дилег киридим, дилээм хандырбаан. Ам база дилег киридим, чогулчалыг болгаш өөрүнчүгү харыны алыр боор мен деп, бүзүрөп артым.

Назылап кыраан, чааскаан чурттап орап күш-ажылдың хоочуннары чурттаар бажың-балгат дээш ТР-ниң Чазааның эргелелиниң эжинде ээлчег хилинчээр көрүл-ле турар. Бо чылдың февраль 14-те Чыраа-Бажы суурга ТР-ниң Чазааның 2006 чылда ажылының дугайында Отчетту сайгарып чугаалашкан. Ол хуралга Ленин ордениниң эдилекчизи Кувискаал Сумбуевич Хомушкунуң уруу Маргарита Монгуш иезинге Кызыл хоорайга чурттаар бажың бер-бейн турар дугайында хомудалын илередип санал берди.

Ооң чугаалап турары-биле алырга, хамаатыларга бажың-балгат бээр Чазактың ол эргелелиниң ажилдакчылары чонга арай доңгун-каржы, а харын-даа кым хөй акша-көпеектиг, белек-селектиг келгенин ындыг кижилерге бажыңны дораан бээр, дөргүл-төрөл, тала-дугай тыртар чоруктар бар дээрзин чугаалады. Ол дугайында Чазактың төлээлери болгаш хуралга олурушкан чон дыңнаан.

Россияның Президентизи В.В. Путин дөрт национал төлевилелдерниң бирээзинге чурттап тудуун шилип киригени кончуг-ла шын. Ол кижиче бүрүзү чагаайжыды туттунган бажыңнарга чурттазын дээш чоокку үениң сорулгазын салган. Ындыг болганда, бо айтырыг сонгаарладып болбас бирги чергенин айтырыгы болур.

Шынап-ла харын, чурттаар оран-бажыңы чок назылап кыраан хамаатыларны көөрге кээргенчиге, үстүндө санал берген хамаатының көдүргөн айтырыгы черле чөптүгү. Кырыыр назы кымны-даа оюп эртпес. Чурттаар бажың-балгатты кым-даа алыр эргелиг.

Оолак КАРА-САЛ.

Чыраа-Бажы суур.

Аас чогаалында оолдар кижизидилгези

Тыва эр кижиниң омур-хевири улустун аас чогаалында хөйү-биле шыгжаттынып арткан. Ында эр кижиниң дугайында хөй-хөй ханы бодалдар илереттинген. Кандыгдаа маадырлыг тоолдарны алыр болза, оларда эр кижиниң салым-чолун тода, шын болгаш чедимчелиг көргүскен. Тыва тоолдарының эр маадырларын эрес-дидим, аваангыр, кашпагай кылдыр чураан.

Ачыты-Кезер-Мерген дугайында тоолда «Он чүктүң ээзи, он хоранның үндүзүн үскен Ачыты-Кезер-Мерген маадыр чырык өртемчейге төрүттүнерде, оң талакы холун дыгдынып алган, солагай будун көстүп, дөртөн беш ак джигин ызырнып алган төрүттүнгеним келген. Ол авазынга: «Оң талакы холумну дыгдынып алган журум болза, дошкун дайзыннарны базарым демдээ-дир, авай. А солагай талакы будумну көстүп алганым – төре (күрүне) делгедериниң демдээ-дир. Солагай караамны көрүп алганым – сарыг өртемчейни база Алдыы, Үстүү ораннарны көрүп төрүттүнгеним ол-дур. Дөртөн беш ак джигини ызырнып алганым – дошкун дайзыннарны үре-үндүзүн үзе дайнап төрүттүнгеним ол-дур. Оң караамны басып алганым – шажын номналын өөренип, шээжилеп төрүттүнгеним ол-дур, авай» деп чугаалап турар.

Ачыты-Кезер-Мерген маадырның чаагай эчис-соруу, ыдыктыг хүлээлгелери мындыг. Эрнин эреси деп чүве ол-дур.

Езулуг эр кижиниң ындыг болурун тыва улустун үлегер домактары бадыткап турар. «Эр адым өлүрүнүн орнунга, эр бодум өлүмүмдө дээр», «Ада өлүр – оглу артар, аът өлүр – баглаажы артар».

Эр кижиниң соңгу-башкы тандылары ажылдыр ай-айы-биле чорук-херек кылып айттынарда азы дайын-чаага киржип чоруптарда, төрөөн чериниң довураан, төрөөн

хеминиң сай-дажын хойнунга так шыгжап алыр чораан.

«Кижини чуртту кидирээштиг» джигир. Экер эрнин хойнунда төрөөн чериниң сай-довураа өске черге ооң амы-тынының камгалакчызы болур. Эр кижини чыл чылы-биле дайын-чаага чоруп, төрөөн чуртун, черин сактып ийлей бээрге, өскен чериниң сай-довураа оожургадыптар деп чугаа бар.

Бир эвес эр кижини узун орукка азы дайын-чаага чорааш, хары черге өлүр болза, күжүр эрнин бажынга калбак дашты салгаш, хойлап чораан довураан ол даштың кырынга чымчактай чашкаш, сыртандырып каар. Кижиниң эң сөөлгү сырты – төрөөн чериниң дажи болур дээрзин бо домактар бадыткап турар. Ол ышкаш «Эр кижини хана баарынга төрүттүнер, хая баарынга өлүр» деп үлегер домактың база бир утказы мында илереп көстүп турар.

Амгы үеде, ылаңгыя шериг баар оолдар төрөөн чериниң сай-довураан, төрөөн хеминиң сай-дажын хойнунга так шыгжап алыр. Өске черге чед бээрге, эр кижиниң амы-тынының камгалакчызы төрөөн чериниң довураа, хеминиң сай-дажи болур. Олар айыыл-халаптан, хай-бачыттан, алгыш-кырыштан эр кижини камгалап чоруур.

Эр кижини чуртталгазында таваржып кээр бергелерни эртип шыдаар кылдыр бодун белеткээр, кижизидер ужурулуг. «Тос бергеге» торулбазы дээрге, эр хиндиктиг кижини бүрүзүнүн сагыыр дүрүмү болур. Эр кижиниң эртер «тос бергези» амгы-даа үеде мерген утка-шынарын чидирбээр. Ам ол «тос бергелерни» көрээлиңер.

1. Эр кижини тос-тостун соогунга дадыгар.
2. Тос харлыында чарыш ады мунар, адазынга эш болур, эмдик аът өөредир.
3. Эр кижини тос кулаш сыдымының ээзи болур.

4. Эр кижини эжинге шынчы болур.

5. Эр кижини өлүм ажыын шыдап эртер.

6. Эр кижини тос хемини кежер.

7. Эр кижини бодунун назынының иштинде амыдыралдың тос артын ажар. Тутканын салбас, кылганын бүдүрер. Улуг херек – улуг арт болур.

8. Эр кижини тос дээрнин чаңынындан чаглай дүжүп чоруур ужурулуг. Ол дүне-хүндүс-даа, каанда, чаыстыгда-даа орукка чоруур.

9. Эр кижини назынының иштинде тос таңдының кежини четтирер ужурулуг.

Тыва улустун маадырлыг тоолдары оолдарны кижизидип, чараш аажы-чаңга кижизидип турар. Эвилең-ээлдек, хүндүлээчел, биче сеткилдиг, төлөптиг мөзү-бүдүштүг кижини чон «Эрнин эреси» дээр. Оол уругун кижизиг аажы-чаңы, ооң бүдүжү, сагыш сеткилиниң байлаа, иштики культуразы чонунун төөгүзүн, шажын-чүдүлгезин эки билеринден, улугну улуг деп, бичини бичини деп хүндүлөп чоруундан, ак сеткилинден, эрес-кежээзинден, өгбелериниң чаагай чаңчылдарын эки билеринден база кол хамааржыр.

Оол кижиниң карактарындан ооң кандыг кижини дээрзин эскерип болур.

«Хаттыг черниң ыяжы дагыр, Кайгал эрнин караа оттур».

«Тос бергени» ажып эртеринге оолдарны баш бурунгаар белеткээр – амыдыралдың негелдизидир. Эрес-дидим, аваангыр-кашпагай кылдыр төлөптиг аажы-чаңга оол уругну бичизинден кижизидеринге ада кижини кончуг улуг салдарлыг. Сөөлгү үеде адаалар оол уругну мөзү-бүдүштүг, төрөөн чуртунун төлөптиг камгалакчылары болурунга белеткээрин үе негеп турар.

Мен беш чыл иштинде «Эр чолду хевирлээр» деп программа-

биле ажылдап келген мен. Мээң бирги дузалакчыларым – адаалар. Олар класстан дашкаар ажылдың база темалыг класс шактарының, янзы-бүрү конкурстарның идепкейлиг киржикчилери. Эр чолду хевирлээринге адааларның үлегерчижээ кончуг улуг салдарлыг. Адаларның киржилгези-биле чылдың-на «Эрнин эреси», «Даңгына», «Үлегерлиг өг-бүле», «Эң-не угаанныг өөреникчи», «Класстың эң шыырак спортчузу», «Авам, ачам болгаш мен – спортчу өг-бүле», «Оолдар кижизидилгезинге адааларның үлегерчижээниң ролу» деп конкурстарны эрттирер келгеним түңнелинде, мээң удуртуп турар класымның оолдарындан езулуг эрнин эрестери үнүп келгенинге чоргаарланым мен.

«Тайга» станциязынга, Черби суурга барып чуңгулап турар үе-висте уругларга амдангыг аш-чем кылып бээр поварларыбыс – адаалар. Авалар ажы-төлү-биле кады чуңгулап, агаарлап турарлар.

Темалыг класс шактарын, кежээлерни база-ла адаалар киржилгези-биле эрттирер турганыбыс өөреникчилерниң кижизидилгезинге кончуг улуг салдарны чедирген. Ынчангаш кожуун иштинге болган мөөрейлерге удуртуп турар класымның уруглары бирги черлерни ээлеп турганы ажы-төл кижизидилгезинге адааларның салдары улуг дээрзин бадыткап турар.

Үлегерлиг адааларның оолдары база «Эрнин эреси» деп аттарга төлөптиг болган. Республика иштинге болган брейк-танцы мөөрейинге бистин оолдарыбыс Чингис Сарыг-Донгак биле Евгений Енаа бирги черни чаалап алганнар, а Евгений Кызыл кожуунун «Эрнин эреси» деп конкурсузунга киришкеш, «Мистер вальс» деп атка төлөптиг болган. Маңаа база адаалар дузалажып, мөөрейлерге киришкен уругларга чаңгыс аай хеп сатканнар. Ачыты Котчин

Тываның адын камгалап, Россия чергелиг хостуг хүреш маргылдааларыга киржип, шаңналдыг черлерни ээлеп турар.

Улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарына даянып алгаш, келир үениң езулуг эрнин эрестерин, даңгынарны кижизидери адаалериниң, башкыларның кол сорулгазы.

Улустун аас чогаалының байлак хевирлери – маадырлыг тоолдарга, үлегер домактарга даянып алгаш, адаалар үлегерчижээни оолдарынга көргүзүп, мөзү-шынарлыг, эр чолду кижизидеринге үлүг-хуузуун кирип, эр чолдун сүлдезин бедик тудуп, өг-бүлениң баштыңы, даянгыбыз, чөлөнгинжи деп чүвени утпайн чоруур болза эки.

«Отка, пашка дүшпес-даа болза, оол уругнуң орлан-шоваазы эки» деп үлегер домак бар болгай.

Амыдыралдан көрүп чоруурга, чамдык эр кижилер ажы-төл кижизидилгезинче көңүс сагыш салбас апарган. Амгы үеде эр кижиниң хей-ады кудулаан. Ынчангаш херээжен кижини эр кижини деткип, аңаа арга-сүмезин кадып, ооң хей-адын бедидип чоруур болза эки.

Эр кижилер ажыл-ишчи, шалпыкын, эртем-билигге чүткүлдүг, уран-шевер, кижизиг мөзүлүг болур болза, ажы-төлү база ындыг болур. Адалар оол уругну орлан-төлөптиг аажы-чаңга кижизидип эгелээр болза, амгы үеде ышкаш кем-херек үлгедиишкини, оорланым чорук эвээжээр деп бодаар мен.

Эр кижини дээрге өг-бүлениң даянгыбыз, чөлөнгинжи болур, ынчангаш эр улустун хей-ады бедик-ле болзун!

Роза ХЕРТЕК,
ТР-ниң алдарлыг ажылдакчызы.

Көк-Тей ортумак школызы.

Чаа-Хөл суурнуң 120 чыл оюнга

ЧОНУНГА ТӨЛӨПТИГ ЧОРААН

Мээң ачам Түлү Санчай-оглу Сертип хой дег назынында, койгун дег чыдынында көрбөөн чүвези, көдүрбөөн хөнээ чок, угаан-сарыылдыгы-биле чонунга чоорган чораан кижини болгай.

Чыткан хой тургуспас, оюп кылаштаар, удаан уруг оттурбас, оожум тынар. Малга багы чок, кижиге хилинчээ чок. Чугаазы оожум, арны чазык, кандыг-даа чугаа-сөстү хүлээп ап чоруур. Кижилерге дуза көргүссө деп бодалын хойлап алган, кодан-кодан хойну чыл санында колхозунга, совхозунга өстүрүп берип, күрүнезинге дужаап чораан. Улгады берген назынында безин адынга бедиктенип аттанмас, адак-бышкаа чиик чораан.

Кажаа сынмас шээр малдыг, кодан сынмас бода малдыг, ооң соондан кыш-чай дивейн халбактанып, ажы-төлүнчө угландыраарын бодап, өдек-кыштаан солуп, уйгу-дыжын харамнанмайн ажылдап чораан. Аалывыстың улуг өдээ черде, сонгу талазында бичини хая туругжугаш бар. Ол күзээ-виске бодунун тудуп алган бичини бажыңчыгажынга «таалал» болду. Ам ол чуртта мээң өөреникчим, күдээм Севзэн Алдын-оол чурттал чор ийин.

Аът чылдыг болгаш ындыг ир-

ги мен бе? «Чараш малым, чылгы малым» дээр кижини мен. Чылгы малга хөлчөк ынак, чарашынар мен. Ачам: «Бо уруум Хүрөң төрүттүнген соонда, чылгы хенертен аажок өскөн» дээр кижини. Ачамның үш аскыр өөр чылгызы кедергей чараш. Баштайгызы Улуг-Аскыр кара-шокар, өскези Ортун-Шокар, үшкүзү Сылдыс-Шокар. Шунту шуужуптарга эмин эрттир чараш. Бир аскыр өөрү 25-30 малдар болур. Төрүүр белер база ажылчын аъттар, богба, чаваа дээш-ле, чоруй баар.

1944 чылда Чаа-Хөл чоогунга Узун-Хөл чанында тайгага чайлаглаанывысты сактып керейн. Чүге дээрге, узун, берге-даа бол, чаштарга тайгаже үнери хөлчөк солун байырлал-биле дөмей өөрүшкү болур. Кара-Тал чоогунда ол Узун-Хөл чанында чурт-өдээвистен Чаа-Хөл, Үрбүн адаанда калбак, делгем шыктыг Кара-Бейже углай бадар. Улуг-Аскыр өөрү баштадыр хамык чылгыны бадырар. Ооң соондан саар-сагбас инектерни, шээр малды, анай-хураганы оожум, дыштандыра арак сүрер. Эң сөөлүндө аалдың чиик-адак чүгүн чүдүргөн ажылчын аъттар, шарылар чоруур. Чүк-биле кады кырган-ачам, кырган-авам база чер четпес чаш

мал чоруп оорар. Чаа-Хөл хемни кешкеш, Сүме ужунда хаяда оюп сиилбээр бурган баарынга ыяп дүжер, барып тейлеп чалбарыыр.

Кара-Бейниң малчын кожайлары Хапылак, Серен-Доржу, Балдар, Дүктүг-Хуурак дээш, өскелер-даа Улуг-Хем ол чарында тайгаларже көжүп үнгүлей берген болур. Хүнзедир мал сүрүп, Кара-Бей адаанга келгеш хонар. Эртенінде хүн хөөрөвээнде, баштайла хөй чылгыны одуруг кыдыындан Улуг-Хемче чыгап кирирер, олар-биле кезек кижини боттары база аъттарга дүжүп кежер. Ол чылгы Бидилиг хем аксында барып үнер, аңаа дозуп четчелээр.

Бо үе дег моторлуг хеме, катер, баржа турган эвес. Бызааларны, шээр малды хүлээш, ыяш хемелерге кири салгылааш, эжини кежирер. Оон инектерни чылгы ышкаш чыгалтар. Чаңгыс хонгаш хем кежип, ынак хөй малы-биле кадыр-берт оруктуг Бидилиг бажынче, чайлагларже үнгүлей берген турар, солун-даа, берге-даа турган-дыр. Бидилиг хем чаңгыс оруктуг, хөй мал-маган динчипкеш чоктаптарга, чаражы кедергей. Амгы үе болза видеокамеранинога тырттырып алган болза дээр-дир мен.

Тайгалаарга мал-маган сүү-

зүннүг эм оъттарга сегиир, семирер, кышты хур-менди ажарына улуг белеткел болур. Аът, шары дээрге, тыва кижиниң тыртар күжү, ооң-биле бай-шыдалдыг амыдырап чораан. Тайгага шынаа чону ол-ла хевээр кожа-хелбээ чурттал чораан.

Ам бодаарымга хөөкүй ачам ажы-төлү, дөргүл-төрели, ажыл-ижи дээш, амыр-дыш чок-ла чораан-дыр. Кончуг чымыштыг үелерни эртен-дир. Дайын үезинде шериг аъттар шилилгезинге, чылдызынга эң идепкейлиг киришкени дээш ТАР-ның Чазаа бедии-биле үнелеп Тыва Арат Республиканың Ордени-биле шаңнаан. Ол үеде көшкүн чон шыдамык-ла чораан-дыр.

1943 чылда Чаа-Хөлдүн улуг хөөрлериниң чоогу Узун-Хөл чанынга аалыныска орус дылдыг беш-алды кижини бисти кинога тырттырып эгелээр. Ол улус хааржактар чүктөгилээр, моюннарында улуг-биче аппараттарлыг. Өгнү бузуп, чүдүрүп, катап өглөп турарын тырттырып-ла турар. Бистин улустан ол ажылды билер дузалакчылар база немеп берген. Чартык ай-даа чед берген. Тайгалаар үе келген. Ол кино улугу бистин-биле кады Кара-Талдан Кара-Бейже бадып, үстүндө бижээним дег ол бүгү чүдүдү тырттырган. Ол

кино улугу ол хевээр чоруткан, сураа безин чок, чаңгыс чурук-даа чорутпаанынга хомудаан бир кижини чок болган. Кыргыз-авам: «Ол улус мээң уруумнун сүнезинин мал-маган-биле кады дириг-чурукка тырттырып алгаш, аппараттары ол-дур» — деп ыглап оорар чүве.

Ам ийи чыл болгаш ачам чүс харлаар, уруу мен ийи чыл болгаш сезен харлаар мен. Ачамның үрес-адызы дыка хөй. Олар шунту улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында эртем-билиглиг кижилер, үре-түннелдиг ажылдап чоруурлар.

МЧАЭ-ден эгелээр, Кара-Талга «Тиилелге» колхозтан 1961 чылда «Найрал» совхозка мал ажылынга эң эки көргүзүглерни чедип алганы дээш Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени болгаш хөй-хөй медальдарның эдилекчизи, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаты чораан, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп бедик аттын эдилекчизи, хөй ажы-төлдүг, күрүнеге хөй эът, дүктү бүдүрүп чораан алдарлыг малчынга Чаа-Хөл суурнун бир кудумчузунга ачамның адын тывыскаан чүве, Зоя Монгуш даргалаан үеде ооң чүге чедир бүтпейн, болдунмайн барганынга хомудап чоруур кырган-дыр мен.

Хүрөң СЕРТИП,
хоочун башкы.

Чаа-Хөл суур.

ХЕНДЕРГЕДЕ ҮЛЕГЕРЛИГ ӨГ-БҮЛЕ

Бистиң суурувуста аас-кежиктиг, найыралдыг, үлегерлиг өг-бүлелерни хөйү-биле адап болур. Оларның бирээзинге Екатерина Донгаковна база Маадыр-оол Ховалыгович Агыларның өг-бүлезин хамаарыштырып болур. Екатерина Донгаковна Агы 1945 чылдың декабрь 23-те Хендерге девискээринде Сузугу деп-черге хөй ажы-төлдүг малчын өг-бүлеге төрүттүнген. Екатерина Донгаковнаның авазы Шивитпаа Эзирик-пеновна база ачазы Донгак Хелин-оолович кайызы-даа ядыы өг-бүлеге төрүттүнгенер. Екатерина Донгаковна — Шивитпаа Эзирик-пеновна биле Донгак Хелин-ооловичиниң 8 ажы-төлүнүн аразында 3-кү уруу. Ооң элээди школачы уелери Ак-Тал, Арыг-Бажы школарынга эрткен. Шагаан-Арыгның № 2 ортумак школазын дооскаш, улаштыр Канскинчи библиотека ажилдакчылары белеткээр техникумну дооскан. Школачы хып дээр чалыы үезинде-ле Екатерина Донгаковна чолдаксымаар дурт-сынныг, мөзү-бүдүг топтук-томаанныг аныяк оол Маадыр-оол Ховалыговичке дужуп, өг-бүле туткан шайлалгазын 1966 чылда ажыткан. Күш-ажылчы базымын 1966 чылда Тес-Хем кожуунун Берт-Даг суурнуң библиотеказынга эгелээ. 1967 чылда ескертөрзөн сууру Ак-Талга библиотекарь ажыл-чорудулгазын уламчылаан. Ажылдап чораан үезинде аныяк специалистин ажылынга бердинген, аңаа ынаан, сонургалдыын үнелер көргөш, ол үеде Тыва АССР-ниң Чазаа 1980 чылдың март 11-де В.И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 110 чылы-биле холбаштыр Хүндүлүг Ленинчи бижик-биле шаңнаан. Бодунуң кол ажылындан аңгыда Екатерина Донгаковна хөй-ниитиниң ажыл-чорудулгазын ийкейлиг киржип, үрөтүнелдиг ажылдап келген. Ооң удуртканы Ак-Тал суурнуң херээженнер чөвүлели — бүдүн кожуунун херээженнер чөвүлелиниң аразында салдынган социалисттик чарыштарны тиилекчизи, хөй санныг хүндүлүг бижиктерин эдилекчизи. Екатерина Донгаковна 1982 чылдан эгелээш, 1997 чылга чедир барык-ла 14 чыл дургузунда Хендерге суму чагыргазының даргазынга ажылдааш, хүндүлүг дыштанылга үнген. Ынчангаш-ла боор, суурнуң улуг-даа, бичин-даа чурттакчылары бо хүннерге чедир Екатерина Донгаковнаны «Катя дарга» деп хүндүлөп чугаалажыр.

Екатерина Донгаковнаның быжык чөлениги, ооң өг-бүлезиниң-даа, ажыл-амыдыралының-даа деткичизи — өөнүң ээзи Маадыр-оол Ховалыгович. Ол 1944 чылдың сентябрь 25-те Улуг-Хем кожуунун Ийи-Тал сумузунга малчыннар Андрей Чамбаевич база Биче-кыс Ховалыговнаның үш ажы-төлүнүн ортуну болуп төрүттүнген. Маадыр-оол Ховалыговичиниң школачы эге билиглери Ийи-Тал школазындан ужукалтып үнгөш, Арыг-Бажы школазынга уламчылаан. Аңаа 7 чыл школазын дооскаш, үстүкү классты Кызыл хоорайның № 2 школазынга дооскан. 1963-1966 чылдарда шериг албан-хүлээлгезин Ыраккы Соңгу чүктүң Чукотка чартык ортулукка ракетчилер кезээнге эрттирген. Шеригден халажып келгеш, Тес-Хем болгаш Улуг-Хем кожуунарга чоллаачылап ажылдап чораан. Ол ышкаш Ак-Тал суурнуң радиоузелге электромонтер болуп үе үеде ажылдаан. 1986-87 өөредилге чылындан эгелеп Ак-Тал ортумак школазынга башкылап ажылдавышаан, Кызылдың башкы институтун бот-өөредилге-биле доозуп, ортумак школаның география башкызы деп мергежилди чедип алган. Ол-ла школага интернат эргелекчилеп, күш-ажыл башкызы болуп ажылдап чораан. Хүндүлүг дыштанылга үнгүже ОБЖ башкызы болуп ажылдаан. Маадыр-оол Ховалыгович школага ажылдап чораан үезинде школаның хөй-ниити ажылынга идеккейлиг киржип, оон профкомитет кежигүнүнге база соңгудуп

чораан. Уругларны чүгле өөредир, эртем-билигге чедирерден аңгыда ол бодунуң топтук-томаанныг, артык хөй чүве чугаалавас, биче сеткилдиг, хүндүлээчел аажы-чаңы, бүдүжү-биле база уругларны кижизидип, шын орукче углап чораан. Маадыр-оол Ховалыговичиниң башкы ажылынга үрө-түннелдиг ажылын школа, суму, кожуун, республика чергелиг хөй шаңнал-макталдары херчилеп турар.

Өг-бүлениң эң кол эртинези — ажы-төлү дижир. Бистиң бурунгу өгбелеривис «Кижиниң байы ажы-төлүндө» деп анаа эвес чугаалажып чораан. Екатерина Донгаковна биле Маадыр-оол Ховалыгович 5 ажы-төлдү бут кырынга тургузуп, шуптузун эртем-билигге чедиргенер. «Ада-ие кандыг болдур, ажы-төлү ындыг болур» деп үлегер сес кончуг-ла чиге сөглээн. Агыларның өг-бүлезиниң дун уруу Айлана Маадыр-ооловна даараныкчы мергежилдиг, өг-бүлелиг, 2 ажы-төлдүг, Кызыл хоорайда чурттап чоруур. Оон бичези Аяна Маадыр-ооловна Красноярскинчи эмчи академиязын дооскан, дээди мергежилдиг инфекционист эмчи. Өөнүң ээзи Геннадий Бавуевич база дээди эртемниг терапевт мергежилдиг эмчи. Оларның кайызы-даа күш-ажылчы намдарын Чеди-Хөл кожуунун төп эмнелгезинге эгелээ. Аяна Маадыр-ооловна биле Геннадий Бавуевич 2 ажы-төлдүг, амгы үеде Сүт-Хөлде ажылдап-чурттап чоруур.

Оглу Аяс Маадыр-оолович бо хүннерде бистиң аравыста чок-даа болза, бодунуң кыска назынын төлөпчү чурттап эрткен, ооң ады чон аразында дириг чурттап чоруур. 1992 чылдан эгелээш бистиң суурувуска Ак-Тал ортумак школазының өөреникчилериниң аразында Агы Аяс Маадыр-ооловичиниң чырык адынга тураскааткан хостуг хүрөш маргылдаазын эртирери чаңчыл болган. Бичин Аястың угунда сурагылы мөге даайы, ТАР-ның Арзылаң мөгези, ТАР-ның наадымнарынның 4 дакпыр чемпиону Донгак Хелин-оолович Бегзи-Хуурактың ханы бар деп чүүлдү тренер башкылар эскерип кааш, боттарының хайгааралынга алганнар. Удатпаанда Аяс хостуг хүрөшкө спортчу 1-ги разрядты күүседип шыдаан. Оон хостуг хүрөшкө чедишкенин оон хөй санныг хүндүлүг бижиктери херчилеп турар. Екатерина Донгаковна, Маадыр-оол Ховалыгович кады эгин кожа 40 ажыг чылда чурттап келгеш, өөрүшкү-мунгаралды-даа денге көрүп, үлөжип чорааннар. Олар дын кара чаңгыс оглун 1990 чылда хай-халаптын уржуундан чидиргенер.

Хеймер уруу Айна Маадыр-ооловна — Тываның Күрүне Университетиниң доозукчузу, биология башкызы мергежилдиг. Амгы үеде Чеди-Хөл кожуунун төвү болур Хову-Аксы суурда кежээки школада мергежилиниң аайы-биле ажылдап, ук школаның директорунуң өөредилге-кижизидилге ажылының талазы-биле оралакчызы болуп ажылдап чоруур. Өг-бүлелиг, 2 ажы-төлдүг.

Тыва чон ажы-төлге кончуг ынак, ону кажан-даа аартыктавас дээр кончуг-ла шын. Екатерина Донгаковна, Маадыр-оол Ховалыговичиниң кара чачындан тура азыраан оглу Айдыс Маадыр-оолович база ада-иезиниң сеткилин өөртүп чоруур. Ол Кызылдың башкы колледжиниң күш-культура башкызы мергежилдиг дооскан. Эрткен өөредилге чылында Айдыс Маадыр-оолович төрзөн школазынга күрүнө практиказын «кончуг эки» демдекке эртип алган.

Екатерина Донгаковнаның хөй-ниитини ажыл-чорудулгазы канчаар-даа аажок делгем. Комсомол секретарындан эгелээш, херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, оон соонда херээженнер чөвүлелиниң даргазы, 1969-1973 чылдарда судтуң даңгырактыг төлээзи, «Обществознание» ниитилелдин кежигүнү, көдээ болгаш

район совединиң депутадынга чедир. Херээженнер чөвүлелин эки удуртуп турганы дээш 1981 чылда Москваже путевка-биле шаңнаткан. Сумузунуң чонунуң амыдыралы дээш ам-даа сагыш салып, хурал-суглаага бо-ла ажыктыг санал-бодалын чугаалаан чоруур. Агыларның өг-бүлези сумуга болуп эртип турар яңзы-бүрү хемчеглериниң доктаамал деткичизи. Хар-назыны чеже-даа улгады берген болза, суурнуң, чурттуң политиктиг амыдыралындан чыда калбас. «Чаңгыс демниг Россия» партияның регионалдыг салбырының кежигүнү. Маадыр Ховалыгович хостуг үезинде шүлүк чогаадырынга ынак. Ооң шүлүктериниң кыдыраажындан бир шүлүүндөн үзүндүнү номчуучуларның кичээнгейинге сонургаттывыс:

Ак-Тал чүден эгелээнил?
Аржаан суглуг тайгалардан
Айыраң каас чечектерден
Амыдырал чаякчызы
Ажыл-ишчи чонувустан.

Ак-Тал чүден эгелээнил?
Ажыг-Кара, Бестиг-Кара
хонаштардан
Аалдар чайлаар Баян-Тала,
Чаламадан
Базырыгдан, Сузугудан,
Могайындан
Баштак чаңныг төрөлзирек
донгактардан.

Ак-Тал чүден эгелээнил?
Алдан дөрткө хүрежи бээр
мөгелерден
Ажык шөлге чарыштырар
аъттарындан
Аймак-төрөл аайы-биле
чурттап чоруур
Алды, үстүү кыштаглардан,
чайлаглардан.

Ак-Тал чүден эгелээнил?
Аңнар-куштар турлаа болган
эзимнерден
Алыс-топтук аажы-чангыг
чонувустан
Сула чаңнаар суук чаштыг
кыстарындан
Суурга кээп турумчуй бээр
күдээлерден.

Хендерге сумузунуң хүндүлүг чурттакчылары Екатерина Донгаковна, Маадыр-оол Ховалыгович амгы үеде чеже-даа хүндүлүг дыштанылгага ораза, ажы-төлүнүң ажы-төлүн азыражып, хууда мал-маганы база өстүрүп, саржаг, сметана, чөкпөк болгаш өске-даа ак чемин кылып, ногаа аймаан дээжи-биле тарып өстүрүп олурулар. Оларның коданында шээр, бода малы, хаваннары онча-менди өзүп турар. Мал ажылындан аңгыда бо өг-бүле сайгарлыкчы ажылын база чедишкенин чорудуп турар. Оларның 2000 чылда ажыдып алганы хууда сады чонунун бүрүнүң хереглел барааннары-биле хандырып, ачы-дузаны чедирип чоруур.

Ынчангаш Екатерина Донгаковна биле Маадыр Ховалыгович Агыларның эпиг-найыралдыг өг-бүлези — суурнуң аныяк өг-бүлезинге көсүк үлегер-чижек.

Екатерина Донгаковна биле Маадыр-оол Ховалыгович Агыларның өг-бүлези канчаар-даа аажок солун, байлак төөгүлүг. Бо үлегерлиг өг-бүледе өг-бүле байырлалдарын эрттирери чаңчыл-чаан. Ол чүүл, чугаажок, өг-бүлени чүгле быжыглаар. Чижээ: кады чурттаанындан бээр 10, 20, 25, 30, 40 чылын демдеглеп эрттирип турар. Ону өг-бүле архивинде хөй санныг чуруктар, видеокассеталар херчилеп турар. Бо эпиг-найыралдыг, күш-ажылга ынак өг-бүле кады чурттаанындан бээр 43 чылдың нүүрүн көрүп турар. Екатерина Донгаковна, Маадыр-оол Ховалыгович Агыларның өг-бүлезинге алдын кудазынга чедир каң-кадык, эпиг-найыралдыг чурттаарын күзөдим.

**Солаңгы ЛОПСАН,
Чеди-Хөл кожуунуң Ак-Тал ортумак школазының башкызы.**

(Гонорарын солунга)

Бо чылдың март 13-те үнген №10 «Плюс Информ» солунда, ооң корреспондентизи А.Рыжковтуң айтырыгына, кем-херек үүлгеткен херектенер-биле ажыл чорудар Тыва Республиканың эргелелиниң начальниги Рамиз Чобанович Алмазовтуң харылаанындан билдингени болза, республиканың девискээринде херектенерниң кеземче херээ-биле ажылдаар алды албан черлери ажылдап турар.

Ам бо хүнде ында 4 муң кижиги херзэн эрттирип турар. Ооң-биле кады хосталгазын казыдып шиттирбээр 4 муң ажыг кижиги кем-херек үүлгедишкенин-биле демисел чорудар албан черлериниң учедунда турар.

Бо дээрге, эвээш чурттакчылыг республикада кем-херек үүлгедишкенин баш удур болдурбас дээш ап чорудуп турар профилактика ажылының куду деңнелдин бадыткаан сан-чурагайлар-дыр. Оода чадаарда совет үеде турганы ышкаш оларны ажыл-агыйга хаара туткан турган болза деп чугааны базым бүрүзүндөн дыңнаар бис.

Эвээш санныг херектенер ажылга хаара туттунган. Олар бетондан кылган брикеттер, кудумчуларда кижилер кылаштаар черлерниң шывыгыларынга ажыглаар тротуар плиткалары, өг шывар кидистен аңгыда, үлетпүрнүн ыяштан кылыгыларынга

Тыва Арат Республика турар үеде күш-ажыл лагерьлери Таңдының Кара-Булуңга — мал-маган өстүрер чери, Би-Хемниң Хүтке — тудуг материалы ыяшты белеткээр ону сал-биле бадырар чери, Ондумга — сай-даш, чугай өрттедип белеткээр чери турган.

Тыва Автономнуг область, Тыва АССР турар үеде херектенерге мал-маган тудары, тудуг материалдары белеткээринден аңгыда, хоорайга улуг бүдүрүлгө, албан черлериниң тудуглары болгаш чыл санында чүс-чүс аал чурттаар чуртталга бажыңнарының тудуунга херектенерни ажылдадып турган. Эки чүве чүл дээрге, олар ажылдап алган акшатагерин аал-оранынче, ажы-төлүңгө шилчидип турган.

Чаңгыс чижек, назы четпес-даа турган болзумза, колхоз бүдүрүлгезинге ажылдай бергенинде, бистиң-биле кады кожа чурттап чораан Тевек-оол оглу Илчирбе

БИЛИП ТУРАРЛАР ИРГИ БЕ?

ажыглаар чудуктар, манзалар кылыр черлерде.

Ук албан чериниң эргезинде ногаа өстүрер дузалал ажыл-агыйлары боттарының хереглелин хандыраарына четчир, оон аңгыда 700 баш хаванны, 500 баш инекти болгаш 1000 ажыг баш шээр малды азырап, ажыын көрүп турар. Моон-даа хөй малды тудар дээр болзувусса, мал чеминге ажыглаар тараа культураларының тарылга шөлдериниң айтырыын шиттирлээр алаар бис деп, Рамиз Чобанович чугаалаан болду.

Эмнелге, ажилдакчыларының карак кызыл шудургу ажылының түңнелинде, 2001-2006 чылдарда түбөркулестан арыыр чорук 40 хууга кызырылган.

Ук албан черинде 1500 ажыг шагдаа ажилдакчылары албан-хүлээлгезин эрттирип, ажылдап турарлар. Оларның билиг-мергежилин бедидер сорулга-биле дээди өөредилге черлеринче, Кузбастың юридиктиг институтунче, Рязань хоорайның академиязынче бот-өөредилге-биле өөредир ажылды кичээнгейге алган. Сөөлгү үеде назы четпээнерниң болгаш херээжен улустуң кем-херек үүлгөкөш олче кирип турарының көвүдээни бисти дүвүредип турар апарган. Оларга тускай көрдүнгөн лагерьлерниң бисте чогу-биле ыяп-ла республикадан дашкаар черлерге чорудар ужурга таваржып турар бис. Аңаа барганнарның боттарынга-даа, чедип барып ужуражып турар дөргүл-төрелдеринге-даа кайы хире бергезин чугаалаан-даа ажыг чок. Ол дугайында бисте план бар деп, Рамиз Чобанович база демдеглээн болду.

Социалистик ниитилел үезинде таарымчалыг байдал биске турган. Кем-херек үүлгедилерин баш удур болдурбас дээш профилактиктиг ажылдарның куду деңнелдиг болганындан кара-бажыңнарда, лагерьлерде хос олуттар чедишпестеп эгелээ...

акый домзактан хосталып келген. Ооң эккелген акшазының хөйүн магадаван кижиги чок. Төрелдеринге белек кылдыр хол халтары база эккел берген. Мээң-биле кады ажылдап турган Бегзи деп думазындан хол шагы деп чүл ол дээрзин бир дугаар көргеним ол.

Кызыл хоорайның Улуг-Хем ол чарында 306/1 херектенерниң лагеринде муң ажыг кижиги бар. Олар кончуг аныяк бир үениң оолдары. Кылыр ажыл чогундан ындыг-ла ыйнаан 40 градус соокта безин бөлүк, бөлүү-биле херим иштинде хүрөшкөн турар.

Чуртталга тудугларын хөгжүдүп калбартыр дугайында национал төлөвилелдерге хамаарыштыр бир-ле дугаарында, тудуг ажылдарының материал-техниктиг баазыын тургузары негеттинип турар. Шаандагы үеде ажылдап турган, ам ажылын ара соксаткан Кызылдың тудуг материалдары белеткээр комбинатын, демир-бетондан яңзы-бүрү тудуг кезектери бүдүрер өске-даа заводтарны, Элегес-Аксының тууйбу заводун чүгле тууйбу эвес, бажың ханаларын өңөп шывар тууйбудан өрү белеткеп турду, ам ол бүдүрүлгелерни катап тургузарынче кичээнгей салыр үе келген.

Тудуг материалдарын Саян артындан сөөртүп эккел турар болгаш чарыгдал кончуг улуг. Чаңгыс тууйбунуң өртээ безин 20-30 рубль чедип турар. Мындыг байдал-биле Кызыл хоорайда бажың ээлчээнде турар 7 муң ажыг кижини кажан-даа чурттаар оран-сава-биле хандырып шыдавас бис.

Үстүнде чугаалааным черлерге, төлевир акша-шалың албайн ажылдаар күш-ажыл кижилериниң курларылар дөрт хана иштинде бектедип алган чыдарын эрге-чагырга, хоойлу органнары билип турарлар ирги бе

Серге ОНДАР,

күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ХҮННҮҢ ДУРТУ ЧҮС ЧЫЛ АЖЫГ: медээлер булузу

Баштайгы түннелин үндүргөн

Кызылдың санитарлыг ашталгазы болгаш чагайжыдылгазының талазы-биле чоруп турар айның баштайгы түннелин хоорайның мэриязы үндүргөн. Кызыл хоорайның мэринин доктаалыга дүүштүр, мэрияда штаб тургустунган. Бажың чанында девискээрлериниң, ниити ажыглаар черлериниң, шөлдериниң, кудумчуларның санитарлыг ашталгазының талазы-биле хоорайның коммунал бүдүрүлгелерин хаара туткан, дериг-херекселдерин болгаш ажылчын күжүнүн санаашкынын ажылдап кылган болгаш бадылаан.

Бо үениң иштинде хоорай девискээриниң ашталгазына 1300 ажыг кызылчылар киришкен. Бокту хоорайдан үндүр сөөртүрүңге 46 техниканы хаара туткан. Субботникке 223 бүдүрүлгелер, албан черлери болгаш хуу сайгарлыкчылар идепкейлиг киришкенер. Кылып чоруткан ажылдың түннелинде 229 тонна бокту хоорайдан үндүр сөөрткен.

Өрткө уруглар когараан

Кызыл хоорайның Ленин кудумчунун 8 дугаар-

лыг бажыңының 42-ги квартиразына өрт болган.

Кажан өртчүлөр кээп турда, квартираның соңгазындан ыш бусталып үнүп турган. Өрттү өжүрүп тургаш үш уругларны оттан камгалап алган; ийи харлыг Эдегей, үш харлыг Хуваанак, алды харлыг Алдын-Херел. Өрттүң бир болгаш ийи дугаар чадазы-биле өрттенген, ыштыг газка хораннанган уругларны эмнелгеге чедирген. Амгы үеде уруглар эмчиде берге байдалдыг чыдар. Өрттүң болган чылдагаанын тодарадып турар.

Красноярск крайга болган соңгулданың түннели

Красноярск край, Таймыр, Эвенкияның Хоойлужудулга хуралының бир дугаар чыгышының соңгулдазының баштайгы түннелин үндүргөн.

Бо соңгулдага «Чаңгыс демниг Россияның» партиязы соңгукчуларның 42,5 хуу үнүн ал, бирги черже үнгөн. Ынчап кээрге, «Чаңгыс демниг Россия» Хоойлужудулга палатазына 29 мандатты алган (партия даңзызының талазы-биле—12, чаңгыс мандаттыг округтардан—17). Ийги черде РФ-тиң компартиязы соңгукчуларның 20,3 хуу үнүн алган (6 мандатты партия даңзызы-биле, 2 — чаңгыс мандаттыг округтар-

дан). «Чөптүг Россия» партиязы үшкү черде, 7 мандаттыг. Дөрткү, бешки черде РЛДП болгаш СПС үш-үш мандаттарлыг. Соңгукчуларның киржилгези 37,2 хуу болган.

Эртемен

удурланып турар

Бо чазын Кызыл хоорайның кудумчуларында теректерни аныяксыдары-биле бажын болгаш будуктарын массалы-биле кезип эгелээнинге ТКУ-нун ректору, биология эртемнериниң кандидаты Н.Дубровский удурланып турар. Ооң чугаалап турары-биле алырга, теректер агаарны санитарлыг арыглаарына эң-не таарымчалыг ыяш болуп турар. Ооң-биле чергелештир терек-радиоактивтиг чүүлду арыглап турар чаңгыс үнүш болуп турар.

Мында теректерни аныяксыдар дугайында кандыг-даа чугаа турбас деп эртемен санап турар. Чүге дээрге Кызылга теректерни эрткен чүс чылдың 70 чылдарында массалы-биле тарып олурткан. Теректин назыны—150 чыл. Ынчап кээрге, аныяксыдар дугайында кандыг-даа чугаа турбас. Бо ажылды эгелээриниң бетинде хоорай чагырга эртемендерден арга-сүмени алып тургандыр.

Бистиң корр.

Саида Викторовна НУРСАТ-ТЫҢ адынга 2005 чылдың июнь 28-те, сериязы ВСВ № 0636894 регистр дугаары 470 Тываның күрүне университетиниң тывысканы дипломун күш чок деп санаар. ***

Аржаана Викторовна ДАМБА-ХУУРАКТЫҢ адынга 2002 чылдың сентябрь 5-те, сериязы АК № 0521910 регистр дугаары 086 Тываның күрүне университетиниң башкы колледжизиниң тывысканы дипломун күш чок деп санаар.

ТР-ниң Эртем, өөредилге черлери болгаш аныяктар политиказының яамызы абитуриентилерниң КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ дыңнадыры болза, Россияның улустарның найыралы университет 2007 чылдың апрель 24-тен 26-га чедир Кызыл хоорайга РУНУ-че кирер күзелдиглерге регионун өөредилге черлериниң аразына ажык олимпиаданы эрттирер. Справка алыры-биле харылзажыр телефоннары: 1-43-52, 1-12-75, 1-12-38.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштик херектер яамызының дежурный кезээниң 2007 чылдың апрель 9-тан 15-ке чедир медээзи езугаар алырга, республикага 109 кем-херек үүлгедиишкини бүрүктетинген, ооң иштинден 59-зун изии-биле илереткен. Бо үениң дургузунда 3 өлүрүшкүн, кижиниң кадзынга өжөгээр аар кемдээшкин таварыштырган 11 үүлгедиг, оортан бир кижини амы-тынындан чарылган, 1 күштээшкин, 12 үптээшкин, 46 оорлаашкын, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлу езугаар эвес шыгжап болгаш ап чоразан 17 барымадаа, 7 орук-транспорт озал-ондаа (аңаа бир кижини амы-тынындан чарылган) болган.

Бии-Хем кожуун. Тарлаг суурнун чурттакчылары Туран хоорай чурттуг 26 харлыг хамаатының өлүг мөчүзү Тарлаг хемден тывылган дугайында медээни апрель 13-те дыңнаткан. Шагдааның дүргөн истелге бөлүү шалыпкын ажылдааш, каразыттырып турар Тарлаг чурттуг ажылдавай турар үш аныяк кижини тудуп алган, олар өчүүн бере берген. РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 111 чүүлүнүн 4 кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Чеди-Хөл кожуун. Апрель 9-та дүнекиниң 2 шак үезинде таныттынмас аъттыг кижилер билдиришкин кириген хамаатының кажазындан ооң бир баш шээр малын оорлай берген. Шагдааның истелге бөлүү дүргөн истелгени чорудуп тургаш, каразыттырган Элегес суурнун 1988 чылда төрүттүнгөн чурттакчызын тудуп алган. РФ-тиң КХ-ниң 161 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Эрзин кожуун. Апрель 14-те 17 шак 30 минута турда, таныттынмас кижини билдиришкин кириген кижиниң Бай-Дагның Ыргайты деп черде коданындан

ооң үш баш шээр малын оорлай берген. Кем-херек үүлгеткенге каразыттырып турар кижини дарый истелгениң түннелинде туттурган. Ол Булуң-Бажы суурнун чурттакчызы болган, ол өчүүн бере берген. Малды хавыргаш, эззинге эгиткен. РФ-тиң КХ-ниң 158 чүүлүнүн 2 кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Улуг-Хем кожуун. Апрель 13-те Кызыл—Тээли аразының автооорунун 10 километринге ВА3-2106 автомашинаны хынап көөрге, ооң соңу олудунга олурган пассажирге хамааржыр наркотиктиг бүдүмел хевирлиг чүве уруп каан хапты тып алган. Ол кижини туткаш, истелге кылары-биле бажыңнаан.

Кызыл хоорай. Апрель 15-те Кочетов кудумчунда №40 магазинниң чанынга Солчур суурнун чурттакчызы туттурган, ону хынап көөрге, 5,110 грамм деңзиг наркотиктиг бүдүмел бар болган, ону хавырган. РФ-тиң КХ-ниң 228 чүүлүнүн 1 кезээ-биле кеземче херзэн оттурган. Хамаатыны түр тудуп хоругдаан.

Орук-транспорт озал-ондаа
Кызыл кожуун. Апрель 15-те дүне бир шакта Каа-Хем суурнун Шахтерская кудумчунда «Кум» магазинниң дужунга чадаг кижини машина таварыпкан. Эзирик кижиниң бажыңга кемдээшкин болган, ону Кызыл хоорайның эмнелгезинге чедирген. Орук-транспорт озал-ондаа кылган машина десе берген.

Каа-Хем кожуун. Апрель 14-те Енисейская кудумчузу-биле чоруп орган ВА3-21011 автомашина чадаг кижилер кешпес черже хенертен үне халып келген, Бояровка суурнун чурттакчызын (2002 чылда төрүттүнгөн) тавараан, ол баш мээзинде аар кемдээшкинни алган, ону кожуунун төл эмнелгезиниң кезер салбырында чыттырган. Чолаачының арага ишкениниң факт-барымындаазын илередири-биле ханының анализин алган.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

Садыг бажыңы «Гаруда» ажык акционер ниитилелдин дыңнадыры болза: АКЦИОНЕРЛЕРНИҢ ЧЫЛДЫҢ НИИТИ ХУРАЛЫ (акционерлер-биле кады хүн айтырыын сайгаржып чугаалажыр болгаш бадылаашкыңга кириген айтырыглар талазы-биле шиитпирни хүлээп алыр)

2007 чылдың май 26-да 11 шакта болур.

Адреси: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 137.

Хуралдың киржикчилерин бүрүткээр чери болгаш үези; 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 137, 2007 чылдың май 26-да, 10 шакта.

Бүрүткел үезинде хуралдың киржикчизи хууда бодун шынзыдып турар паспортун азы өске-даа документини ап алыр, а акционерниң төлээзинге тургустунган чурум-биле долдурган бүзүреттиргениниң немелде документизи херек.

Акционерлерниң чылдың ниити хуралының хүн айтырыы:

1. Ниитилелдин чылдың отчетун бадылаарының дугайында.
2. Чылдың бухгалтер отчетун бадылаары, ооң иштинде Ниитилелдин орулгалар дугайында болгаш карылгалар дугайында отчету.

3. Орулгаларны болгаш карылгаларны хуваарының дугайында, ооң иштинде 2006 саң-хөө чылының түннелдериниң талазы-биле Ниитилелдин дивидентилерин төлөп бээр.

4. Ниитилелдин Директорлар Чөвүлелиниң кежигүннерин соңгуур дугайында (хайгааракчы чөвүлел).

5. Ниитилелдин Ревизия комиссиязының кежигүннерин соңгуур дугайында.

6. Ниитилелдин аудиторун бадылаар дугайында.

7. «Акционер ниитилелдер дугайында» 1995 чылдың декабрь 28-те №208 Федералдыг хоойлу-биле көрдүнгөн дугуржулганы деткириниң дугайында, ону 2007 чылдың ажыл-агый чорудулгазын боттандыраарына ажыглап болур.

Хуралды эрттирериниң талазы-биле материалдарны ажыл хүнүнде бо адреске таныжып ап болур:

Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 137, 09.00 шактан 17.00 шакка чедир.

Садыг бажыңы «Гаруда» ААН чылдың албан аудиторун боттандырып чорударына организацияны шилип алыр талазы-биле ажык КОНКУРСТУ эрттирер дугайында чарлап тур, ол 2007 чылдың май 21-де бо адреске болур:

Тыва Республика, Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 137.

Аудитор ажыл-чорудулгазын боттандырып чорударына лицензиялыг, аудитор организацияларын конкурска киржирин чөпшээрээр; күрүне чажыдындан тургустунган медээлерни ажыглаар ажылдарны боттандырып чорудар эргелиг лицензиялыг; аудитор ачы-дузазын чедиреринге 5 чылдан эвээш эвес ажылдаан арга-дуржулгалыг; демейлешкек угланышкынын бүдүрүлгелерге аудитор чорудар арга-дуржулгалыг; беш чылдан эвээш эвес ажылдаан арга-дуржулгалыг аттестация эрткен аудиторлар штаттыг; профессионал камгаладылганы бодунга алыр аудитор организациязы.

Конкурска киржир соңуургалдыг аудитор организациялары, конкурска киржир чагыны 10 хонук иштинде айтылган адреске чорудар болгаш тургустунган негелдеге дүүштүр аудитор организациязын бадыткап турар документилерниң хоолгазын бүзүредир.

Конкурска киржир чагыны алган соонда, 10 хонуктан орай эвесе, конкурстун организатору аудитор организациязынче дараазында уткалыг чалалганы чорудар;

- аудиторну чорударының техниктиг даалгазы;

- аудитор ачы-дузазын чедирериниң керээзиниң хевир.

Аудитор организациялары чалалганы алганының соонда 15 хонук иштинде конкурстун организаторунга аңгы чагаа хавынга саналдарны чорудар, ол техниктиг көргүзүлгелерге болгаш аудитор хыналдазын чорударының өртзэнге хамааржыр.

Конкурс комиссиязы аудитор организацияларының техниктиг болгаш саң-хөө саналдарын үнелээрин ийи чада-биле чорудар; техниктиг саналдарны болгаш саң-хөө саналдарын үнелээри.

Эң хөй балды алган аудитор организациязын конкурстун тиилекчизи деп санаар. Аудитор организациязын тиилекчи деп үнелээринге дең байдал тургустунуп келзе, кайызы мурнай чагыны киригенин көөр.

Конкурстун тиилекчизин протокол-биле долдурарын тодарадыр талазы-биле комиссия түннелди үндүрер, акционерлерниң ниити хуралына аудиторну бадылаар чорудулгага ол кол үндезин болур. Ооң соонда, аудитор организациязы-биле керээни чарар.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар

В.О.Куулар.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпур килдистер — 1-17-09, 1-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9126. Чагыл 48.

АГАР САНЬЫЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээр.

Херчилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003.

ТР-ниң «Тываполиграф» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаткынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылганы дээш авторлар боттары харыылаар.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000.

Кызыл хоорай,

Красноармейская, 100.